

Kari Arvola:

Kulttuurimme ekologiset ehdot

Yhteiskunnallisen murroksen aikakausia tarkasteltaessa on tarkoin erotettava toisistaan aineellinen, täsmällisesti todettavissa oleva muutos sitä heijastavista ideologisista mielipiteistä, eikä aikakautta tule arvioida sen oman, ts. vallitsevan tietoisuuden mukaan.

Tämä Marxin neuvo olisi hyvä pitää mielessä keskusteltaessa nykyistä suurista ongelmista, sillä ne eivät suinkaan ole selitettävissä vallitsevien ajatustottumusten perusteella samoin kuin eivät ratkaisut ole löydettävissä välttämättä vanhaan ja koettuun turvautuen. Varsin selvästi tämä pätee 70-luvun kuluessa muotoutuneita uusia kysymyksiä pohdittaessa.¹

Vasemmistolaisessa keskustelussa ajan ilmiöitä pyrkii kuvaamaan termi ”kapitalismin kriisi”. Valitettavasti olemme vuosien varrella tottuneet tätä käsitettä käyttelemään niin inflatorisesti, että sen sisältämä totuus on kovasti väljähtynyt ja selitysvoima vähentynyt. Tämäkin osoittaa osaltaan sitä, että elämme syväälle käyvän yhteiskunnallisen murroksen aikaa. Talouden toistuvia kriisi-ilmiöitä täydentävät vakavat ongelmat elämän muilla lohkoilla, ja tuotantovoimien etenemistä piiskaava tieteellistekninen kehityskään ei ole tuonut mukanaan uutta elämänuskoa ja turvallisuutta, Aineellisessa elintasossa määrällisesti mitaten on sodanjälkeisenä aikana kohottu uudelle, laadullisesti toisenlaiselle tasolle.

Voimme koota edellä sanotun yhteen toteamalla, että olemme kyllä nyt todistamassa eräänlaista siirtymävaihetta, mutta olisi hätiköityä uskoa, että siirtymävaiheen tuolla puolen automaattisesti odottaisi parempi, onnellisempi elämä. Tulevaisuus ei vielä ole olemassa!

Länsimaisen kulttuurin kriisi

Parhaiten nykytilanne mielestäni voitaisiin luonnehtia sanoilla kulttuurin kriisi. Kulttuurilla tarkoitetaan tässä sanan laajimmassa merkityksessä elämäntavan kokonaisuutta sellaisena kuin se historiallisesti on muodostunut, tapaa tuottaa ja kuluttaa hyödykkeitä, tapaa käyttää poliittista valtaa ja tehdä taloudellisia ratkaisuja, sanalla sanoen sitä inhimillisten tarpeitten tyydyttämisen muotoa, joka teki mahdolliseksi kapitalistisen tuotantotavan synnyn ja kehityksen 1500-luvulta lähtien.

Tätä kulttuuria kutsumme länsimaiseksi siitä syystä, että kapitalistinen tuotantotapa ja sen teknologia rationalistisine tieteineen ei olisi voinut syntyä muualla kuin juuri Länsi-Euroopassa täällä olemassa olleiden taloudellisten, aatteellisten ja sivistyksellisten ehtojen perusteella. Näistä ”yrittäjyystävällinen” kristinuskon ihmiskuva sen protestanttisessa muodossa näytteli olennaista – marxilaisessa keskustelussa liian vähällä huomiolla ohitettua – roolia.

Nousevan porvariston ajatusmaailman keskeiseksi elementiksi muodostui teollisen vallankumouksen ideologia, joka myöhemmin määräsi läntisen maailman – ja myöhemmin kapitalismin ekspansion myötä – myös maapallon muiden laajojen alueiden ajattelutavan. Tällä ideologialle rakentui porvariston henkinen hegemonia, joka on

¹ Ministeri Arvo Aallon puhe Lapin yliopistossa syyskuussa 1979. Kirjoitus on laadittu kesäkuussa 1979 ja heijastelee 70-luvun puolivälin ns. energiakriisin jälkitunnelmia. Teksti on paatoksellinen, mutta en ole sitä ryhtynyt toimittamaan, vaikka lukemisen helpottaminen sitä edellyttäisikin.

tehnyt porvariston vallasta historian lujimman luokkavallan. Teollisen vallankumouksen ideologialle rakentui edelleen edistysajattelu, jota voimme siten syystä kutsua edistysideologiaksi sanan alkuperäisessä marxilaisessa merkityksessä. Se tarkoittaa ideologialla hallitsevan luokan etujen aatteellista heijastamista todellisuuden selittämisessä. Teollisen vallankumouksen päämäärä oli kasvava teollinen tavaratuotanto ja laajeneva kauppa, ei ihmisten tarpeiden kaikinpuolinen tyydyttäminen.

Kapitalismin huippukehitys on eletty toisen maailmansodan jälkeisinä kolmena vuosikymmenenä, jolloin muodostui läntinen cocoa – kulttuuri, sen elintaso- ja kulutustmalli arvomaailmoineen. Taustalla häilyy taloudellisen kasvun dogmi ilman laadullisia tavoiteasetteluja, tähän väistämättä liittyvä energian potentiaalisesti kasvava kulutus sekä jyrkkä luonnonresurssien väheneminen ympäristöongelmineen. Olennaista, ja syvään huoleen aiheen antavaa on, että vallitsevana ideologiana niin meillä kuin muuallakin on, puolitoista sataa vuotta teollisen vallankumouksen jälkeen tilanteessa, jossa tuotantovoimat uhkaavat kaiken elollisen olemassaoloa, yhä vielä kapitalismin alkuvaiheen edistysajattelu!

Juuri tämä on masentavinta viime kuukausina käydyssä keskustelussa ajankohdan ongelmista. Vaikka paremmin kuin koskaan aikaisemmin olemme selvillä siitä, että sosiaaliset ongelmat, tyypistyneet ihmissuhteet, talouden ja politiikan vaikeudet, luonnon resurssien väheneminen ja energiaongelmat samoin kuin kehitysmaiden kurjuus kuuluvat nimenomaan nykyiseen taloudellis-poliittiseen järjestelmään eikä niitä voi poistaa tätä olennaisesti muuttamatta, niin yhä vielä ratkaisuja etsitään vuosisatoja vanhan ja aikansa eläneen ideologian ahtaista raameista. Eikä tämä koske pelkästään pääomapiirejä, vaan myös vasemmalla tunnetaan viehtymystä helpoimman tien kulkemiseen.

Jos rehellinen ihminen asioita pohtiessaan väistämättä tuleekin vakaumukseen, ettei näin voi määrättömiin jatkua, on hänen tämä vakaumus työnnettävä taka-alalle kuullessaan johtavien talousmiesten ja poliitikkojen jankutuksen, jossa toistuu vaatimus: Meidän on pakko, koska muuten on edessä sellainen ja sellainen kurjuus, pahimmillaan kivikausi, jota tietenkään kukaan emme toivo.

Usein on epäilystä seurauksena tiedollinen ristiriita, joka voi aiheuttaa laajaakin poliittista epäluottamusta. Mutta tämäkin osoittaa, että tämänpäiväisessä tilanteessa on todella kyse kriisistä sekä vallitsevassa ajattelussa, että talouden ja politiikan käytännöissä. Nykyistä edistysajattelua voidaan perustellusti pitää ideologiana, todellisuutta ja sen kehityslinjoja pimentävänä magiana enemmän, kuin tiedostavana ajatteluna.

Laajeneva keskustelu, joka ei enää tyydy hokemaan kapitalismin kriisiä ja laskemaan sen vaiheita osoittaa toki, että seitsemänkymmentäluvulla muodostunut uudentyyppinen tilanne tällaisena myös laajalti tiedostetaan. Johtopäätökset sen sijaan politiikan ja talouden kärkipakoilla viiptyvät. Tämä ei sinänsä ole ihmeteltävää. Todellisten vaihtoehtojen etsinnässä on kysymys siitä, millainen voisi sitten olla se kulttuuri, joka ongelmien kärjistyessä olisi elinkelpoinen ja tarjoaisi näköaloja. Tähän kysymykseen ei löydy vastauksia vanhoista kirjoista.

Johdonmukainen materialismi ja ekologia

Neuvostoliittolainen tutkija *J.Novik*, joka aikaisemmin oli erä aktiivisista kybernetiikan systeemiajattelun puolestapuhujista ymmärtäen sen merkityksen sekä maailmankatsomuksen, että tekniikan kehityksen kannalta, huomautti hiljattain siitä, miten tieteiden kehitys ja niiden keskinäisen painon muuttuminen samalla osoittaa inhimillisen

elämän piirissä tapahtuneita objektiivisia muutoksia. Hän totesi tällaisen tilanteen syntyneen myös yhteydessä ekologisten ongelmien kokonaisuuteen. ”Ihmisen luoman tekniikan kaksinaisista vaikutuksista ollaan syvällisesti tietoisia. Tieteen ristiriitainen kehityskulku on vaikuttanut siten, ettei ihminen enää suuntaa katsettaan vain biologiseen ympäristöönsä ja ihmiskunnan elinympäristön ongelmiin, vaan myös tiettyssä määrin tarkistaa suhtautumistaan tieteellis-tekniseen edistykseen. Jättimäinen yleismaailmallinen ihmisen puuttuminen luonnon kiertokulkuun johtaa ihmisen elinympäristön peruuttamattoman tuhoutumisen vaaraan, ekologisen kriisin mahdollisuuteen. Tämän vaaran tajuaminen on johtanut ihmisen suuntautumaan perustavalla tavalla uudelleen suhteessaan luontoon ja voittamaan vanhat metafysiset konseptit teollisen vallankumouksen ajoilta”.

Valitettavasti ei neuvostotukijan lausunto ole tuonut mukanaan muutoksia taloudenharjoittamisen linjaan. Uuden tiedon merkitystä ei uskalleta tiedostaa, ja ratkaisut tehdään turvautuen vanhaan ja ”hyväksi” koettuun. Juuri tämä osoittaa kulttuurimme kyvyttömyyttä uudistaa itseään elinkelpoisella tavalla. Periaatteena näyttää aina vain olevan: jos kauppa käy, niin muusta viis, meidän jälkeemme vedenpaisumus. Yhä elää voimakkaana myytti: Menestyksenkäs taloudellinen toiminta merkitsee samaa kuin talouden kasvu ja lisääntyvä vienti. Mitä nykytilanteessa elämisen laadullisten tavoitteiden pohjalta tulisi talouden tavoitteiksi asettaa, sitä kuulee harvemmin pohdittavan. Marxilaiselle ajattelulle ongelma on nykyisin seuraava. Samalla tavoin, kuin 50-luvulla tuotantovoimien kehityksen vuoksi ja sen merkityksen ymmärtämiseksi, syntyi vaatimus niveltää kybernetiikka ja sen sukulaistieteet mukaan marxilaiseen maailmankatsomukseen ja sen metodologiaan (mitä suinkaan ei johdonmukaisesti suoritettu), on nyt syntynyt tehtävä niveltää maailmankatsomuksemme osaksi ekologia. Tiettyssä mielessä on ekologialle tullut johtavan tieteen merkitys. Se merkitsee johtopäätöksiä ajattelumme kehittämiseksi sekä siitä seuraavia muutoksia käytännön toiminnassa.

Tavallaan on paradoksaalista, että kybernetiikka, 50-luvulta lähtien eräs suurimpia tekijöitä automaation edistäjänä ja tuotantovoimien kohottajana nykyiselle tasolle, oli myös eräs tärkeimmistä ekologisen ajattelun teoreettisista lähteistä. Viesti, jonka uusi tieto antaa, on vain periaatteessa toisenlainen kuin 50-luvulla: Enää ei ole tarvetta niinkään ympäristön muuttamiseen ja luonnonvoimien valjastamiseen ihmisen käyttöön, kuin ympäristömme säilyttämiseen ja sopusoinnun luomiseen ihmisyyhteiskunnan ja sen luonnon ympäristön välille. Tämä merkitsee kuitenkin suuria yhteiskunnallisia muutoksia.

Marxilaiselta kannalta ja siten työväenliikkeen näkökulmasta kyse on jälleen materialistisen ajattelun kehittämisen tietä ja muutoksen keinoista, ennen kaikkea on syntynyt vaatimus johdonmukaisesta materialismista. Kun ekologia on tiede, joka tutkii elollisten organismien vuorovaikutusta luonnon kokonaistaloudessa on sillä välitön, ja nykytilanteessa kasvava merkitys materialistisessa maailmankatsomuksessa. Ilman ekologista tietoa tuskin on mahdollista tehdä kestäviä ratkaisuja, oli sitten kyse tuotannollisen toiminnan kehittämisestä, energiapolitiikasta tai muista yhteiskunnallisista ratkaisuista.

Ihmiskuvan ongelma

Tässä yhteydessä törmäämme kuitenkin moniulotteiseen ja samalla ajattelua kiehtovaan ongelmakenttään. Jos ekologian tutkimustulosten ja maapallomme tosiasiallisesta tilasta käytettävissä olevien tietojen pohjalta teemme johtopäätöksen, että sodanjälkeisellä kaudella muodostunut kulttuuri, ihmisten tarpeiden tyydyttäminen ja nii-

den luominen massatuotannon ja markkinoiden keinoin, sekä tämän verhona toimiva kulutuseideologia ei ole järkevästi perusteltavissa ja aiheuttaa väistämättä olemassaolon perustavien ehtojen kannalta vakavia ongelmia, mikä voisi olla tälle käytännölle vaihtoehto?

Kysymyksen taustalle hahmottuu yhä itsepintaisemmin epäily vallitsevan ihmiskäsityksen oikeudesta. Onko ihminen nähtävä etupäässä yhteiskunnallisesti tuottavana ja kuluttavana sekä – kuten epäillä saattaa – yksipuolisesti taloudellisena olentona?

Olisiko periaatteellisesti mahdollista, että ihmisten tarpeitten tyydyttäminen voisi tapahtua tietoisien päätöksen ja aineellisen kulutuksen tavoitteellisen ohjauksen perusteella siten, että markkinamekanismin luoma tapa elää ei enää olisikaan ainoa määräävä? Olisiko mahdollista luoda yhteiskunnalliset ja taloudet ehdot sellaiselle elämäntavalla, jossa ihmisten onnen etsintä ei perustukaan tavara-ajatteluun tai/ja kilpailuun asemista ja vallasta? Tämä kysymys askarruttaa väistämättä jokaista, ken kerran on omaksunut sosialistisesta ajattelusta yhteiskunnallisen tasa-arvon ihanteen, joka epäilemättä on sosialismin sanoman keskeinen sisältö.

Kasvuajatteluun pohjautuva hallitseva ideologia kieltää jopa edellä esitettyjen kysymystenkin realistisuuden. Tässä on viimekäden syy siihen, miksi talouselämässä sekä sitä uusintavassa politiikassa ei juuri aitoja vaihtoehtoja esiinny.

Johdonmukainen materialismi lähtee sen sijaan siitä, että kysymykset ovat olennaisia ja että tänään on nimenomaan turvattava perustavat edellytykset olemassaolon jatkumiselle. Rinnan tämän kanssa olisi tutkittava, mitkä käytännön elintasotottumuksisistamme ovat yhä perusteltavissa ja mitkä eivät. Jos elintason aineellisen kohottamisen katsotaan yhä olevan aiheellista, niin ensi sijalle tulevat tietenkin ne yhteiskunnan kerrokset, jotka elävät kaikkein heikoimmassa asemassa.

Politiikassa tämä merkitsee ennen kaikkea ponnistuksia täystyöllisyyden turvaamiseksi sekä tasa-arvon muiden ehtojen rakentamiseksi. Vasemmiston olisi nyt kyettävä luomaan siirtymävaiheen strategia, joka ohjaisi kehityksen uudelle, kestäväälle tielle. Ehkä tämän kautta olisi mahdollista vetää mukaan myös osa siitä nuorisosta, joka ei näe omaa kehitystä omakseen. Samalla vähentäisimme sitä yleistyvää turhuuden tunnetta, joka väistämättä seuraa tavarayhteiskunnan käytännössä vieraannuttaen ihmistä niin luonnollisesta, kuin yhteiskunnallisesta ympäristöstäänkin.

Teknologian sidonnaisuus

On selvää, että tuotannollisen toiminnan järjestämisellä, sen perustana olevalla energiasysteemillä sekä kaiken tämän rahoittavalla ja sitä ohjaavalla talousjärjestelmällä on elimellinen yhteytensä yhteiskunnan kehitysmahdollisuuksiin., myös demokratian etenemisen mahdollisuuksiin. Siksi keskusteltaessa teknisen kehityksen synnyttämistä ongelmista olisi syytä päästä eroon ajattelusta, jonka mukaan TEKNOLOGIA sinänsä synnyttää väistämättä määrättyjä ongelmia, joiden kanssa meidän on tultava toimeen paremmin tai huonommin.

Marxilaisesta näkökulmasta tarkastellen on itsestään selvää, että myös teknologialla on tietty luokka-aspektinsa. Se seuraa nykyisen tuotantoteknologian ja sitä ohjaavan talousjärjestelmän historiallisesta kehityksestä. Myös teknologian suhteen pätee, että se mikä yksityisen (tai valtiollisen) pääoman kannalta on hyödyllistä ja välttämätöntä, voi objektiivisesti ollakin vahingollista ja tarpeetonta. Sen sijaan, että talous asettaa politiikan kerta kerralta tosiasioitten eteen ja vaatii jo tehtyjen päätöksiensä siunaamista, tulisi politiikan vetää taloudelle suuntaviivat, myös teknologian kehittämisen suhteen.

Itsestään selvää on, ettei nykyinen teknologia ja sen taloudelliset ”välttämättömyydet” kuten ydinvoima, automaattisesti ole edistämässä kehitystä työtätekevien ihmisten kannalta parempaan ja turvallisempaan maailmaan.

Jos vasemmisto tänään pyrkii olemaan muutakin kuin vallitsevan käytännön poliittinen ja ideologinen renki, on sen löydettävä vastaukset ainakin seuraaviin ongelmiin:

Talouden ongelma: Millaisia ovat yhteiskunnallisesti hyväksyttävät taloudellisen toiminnan tavoitteet nykytilanteessa? Onko pyrittävä esimerkiksi suurempaan kansakäymiseen kansainvälisillä markkinoilla osuuksista kilpaillen vaiko valikoivaan ja itsenäiseen yhteistyöhön mm. kehitysmaiden kanssa?

Elintason ongelma: Mikä tekee nykyisestä elintasostamme korkeamman kuin se oli esimerkiksi vuonna 1960? Entä mikä on ollut elintason kohoamisen hinta?

Energiaongelma: Millainen energiapolitiikka on sopusoinnussa käytettävissä olevien resurssien (taloudellisten ja luonnollisten) kanssa pitkällä tähtäimellä? Miksi hajakeskittetty energiatuotanto olisi huonompi vaihtoehto kuin suurvoimalat?

Demokratiaongelma: Miten kansalaisten myötävaikutus toteutuu talouden ja politiikan hoidossa a) alueittain ja pienissä talouden ja hallinnon yksiköissä tai b) yhä enemmän keskittyvän talousjohdon ja vallankäytön oloissa?

Ihmiskuvan ongelma: Onko nykyinen kulttuuri ja sen tapa luoda ja tyydyttää ihmillisiä tarpeita ainoa mahdollinen? Onko kasvava tavaran tuotanto ja kulutus seurauksineen todella välttämätön ihmisyyden osatekijä?

Hegemonian ongelma: Onko aatteellinen johtoasema hankittavissa vasemmistolle todella vain toistelemalla niitä vaihtoehtoja, jotka talouselämä kulloinkin näkee realistisiksi? Onko talouselämän välttämättömyyksien vuoksi luovuttava sosialistisista ”utopioista” kuten tasa-arvo, ihmisen kaikinpuolinen vapauttaminen riistosta ja sorrosta sekä oikeudenmukaisen yhteiskunnan tavoittelemisesta?

Kun etsimme näihin kysymyksiin vastauksia, on syytä muistaa, että samalla kartoitamme myös vaihtoehdon mahdollisuuksia sille kulttuurille, jota kutsumme länsimaiseksi ja joka vielä tänään määrää maailmassa taloudellisen toiminnan tavoitteet.

Olemme siten erittäin monimutkaisen ja laaja-alaisen tehtävän edessä, eikä ole olemassa mitään varmuutta siitä, että tehtävä ylipäättänsä olisi mahdollista ratkaista. Ihmiskunnan historia antaa valitettavasti vain hyvin vähän tukea olettamukselle, että ihminen lajina voisi rakentaa yhteiselämänsä muiden kanssa järkevällä tavalla, ”isoai-votietä”.

Edistykseen uskova ajattelu ei kuitenkaan voi muuta tietä valita kuin sen, jolla se näkee mahdollisuuksien olevan. Ja vaikka eteneminen olisi vaivalloistakin, on parempi etsiä todellisia vaihtoehtoja ja rakentaa ”utopioita”, kuin tyytyä olemaan olosuhteiden heittopussi ja onnettomuuksien kirjanpitäjä. Aktiivinen ja kriittinen asennoituminen vallitsevaan todellisuuteen vastaa myös marxilaista käsitystä yhteiskunnallisesta ihmisestä.

Kopioitu alkuperäisestä käsikirjoituksesta 15.8.2008